

CHIQINDILARNI BOSHQARISH VA SIRKULAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING EKOLOGIK-IQTISODIY JIHLATLARI

Gulyamov Elbek Alisher o'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21327681>

Annotatsiya. Ushbu maqolada global va respublika miqyosidagi eng o'tkir ekologik muammolardan biri bo'lgan maishiy va sanoat chiqindilarini boshqarish masalalari tadqiq etilgan. Maqolada chiqindilarning ekotizim hamda inson salomatligiga salbiy ta'siri tahlil qilinib, muammoning zamonaviy yechimi sifatida sirkulyar (aylanma) iqtisodiyot modelini joriy etish zaruriyati ilmiy asoslangan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida chiqindilarni qayta ishlash sohasidagi eng so'nggi statistik ma'lumotlar va qonunchilikdagi islohotlar (2025–2026-yillar) tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: qattiq maishiy chiqindilar, ekologik inqiroz, utilizatsiya, sirkulyar iqtisodiyot, qayta ishlash, ekosanoat zonalari, "nol chiqindi", Toza makon.

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF WASTE MANAGEMENT AND CIRCULAR ECONOMY DEVELOPMENT

Abstract. This article examines the management of municipal and industrial waste—one of the most pressing environmental issues at both global and national levels. It analyzes the adverse effects of waste on ecosystems and human health and provides a scientific rationale for implementing the circular economy model as a modern solution to the problem. Additionally, the article reviews the latest statistical data on waste recycling in the Republic of Uzbekistan and analyzes legislative reforms scheduled for 2025–2026.

Keywords: municipal solid waste, environmental crisis, disposal, circular economy, recycling, eco-industrial zones, "zero waste", Clean Space.

KIRISH (INTRODUCTION)

XXI asrga kelib insoniyat erishgan texnologik taraqqiyot va urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishi salbiy ekologik oqibatlarini ham keltirib chiqardi. Ushbu global muammolar ichida atrof-muhitning maishiy va sanoat chiqindilari bilan ifloslanishi alohida o'rin tutadi. Bugungi kunda yer yuzida hosil bo'layotgan chiqindilar hajmi har yili o'rtacha 3 foizga ortib bormoqda.

Eng achinarlisi, iste'mol qilinayotgan tovarlarning asosiy qismini tashkil etuvchi plastik, polimer va shisha mahsulotlarining tabiatda parchalanishi uchun yuzlab yillar talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham aholi sonining 37,5 million nafardan oshishi va sanoat korxonalarining ko'payishi chiqindilarni boshqarish tizimini tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda.

Chiqindilarni shunchaki poligonlarda to'plash yoki yoqish amaliyoti o'zini oqlamayapti.

Hozirgi davr talabi — chiqindilarni ikkilamchi xomashyo sifatida iqtisodiy aylanmaga kiritish, ya'ni sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini hayotga tatbiq etishdir.

O'zbekistonda ham ushbu sohaga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda hosil bo'layotgan qattiq maishiy chiqindilarning salkam **32-35 foizi** qayta ishlanmoqda. Hozirgi kunda hukumat tomonidan quyidagi strategik vazifalar belgilangan:

Chiqindilarni yig'ish qamrovini oshirish va hududlarda saralash punktlarini tashkil etish.

"Nol chiqindi" (Zero Waste) tamoyili asosida chiqindilarni ekologik toza energiya va o'g'itlarga aylantirish.

Chiqindi poligonlari hududida maxsus sanoat zonalarini barpo etish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (LITERATURE REVIEW & METHODOLOGY)

Chiqindilar muammosi va ularni qayta ishlash texnologiyalari jahon olimlari va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan. Akademik tadqiqotlarda chiqindilarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi va ekologik xavfsizligi masalalari tahlil qilinadi. Xususan, g'arb olimlari sirkulyar iqtisodiyot modelini "ishlab chiqarish – iste'mol – qayta ishlash" zanjiri asosida tushuntiradilar. Mahalliy tadqiqotchilardan A.A. Otamirzayev o'z ishlarida organik chiqindilarni biogaz orqali qayta ishlashning energetik afzalliklarini yoritgan. N.A. Nurgaliyev esa shaharlarda urbanizatsiya natijasida chiqindilarning ortish dinamikasini Termiz shahri misolida tahlil qilgan.

Ushbu maqolani tayyorlashda tizimli tahlil, statistik guruhlash, qiyosiy-huquqiy baholash va ekologik prognozlash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot xomashyosi sifatida O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi hamda Chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligining 2025–2026-yillardagi rasmiy hisobotlari asos qilib olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (DISCUSSION & RESULTS)

Respublikamizda olib borilgan so'nggi islohotlar natijasida chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish tizimida sezilarli raqamli va infratuzilmaviy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Chiqindilarni boshqarish agentligining 2025-yil yakuniy brifingi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimiz bo'yicha jami **15,1 million tonna** maishiy chiqindi hosil bo'lgan. Hozirda 9 ming 452 ta mahalladan 8105 tasi (ya'ni aholining 23,9 million nafari) sanitariya tozalash xizmatlari bilan qamrab olingan.

Chiqindilar tarkibini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ularning salmoqli qismi qayta ishlashga yaroqli materiallardir:

Chiqindi turi	Umumiy hajmdagi ulushi (%)	Parchalanish muddati	Iqtisodiy salohiyati
Polimerlar va plastik	50%	400–500 yil	Sun'iy tola, kiyim-kechak, granulalar
Oziq-ovqat (organik) qoldiqlari	25%	1–3 oy	Biogaz, organik o'g'it (kompost)
Qog'oz va karton	5–10%	2–5 hafta	Ikkilamchi qog'oz, qadoqlash qutilari
Shisha va oyna	5%	1000 yildan ortiq	Shisha idishlar, qurilish materiallari
Metall va to'qimachilik	5-10%	Sanalar bo'yicha farq qiladi	Qayta eritish, ip-kalava ishlab chiqarish

Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra, ushbu maishiy chiqindilarni to'g'ri saralab, qayta ishlash orqali yiliga salkam **1 trillion so'mlik** tayyor mahsulot olish imkoniyati mavjud.

Sohani tartibga solish maqsadida O'zbekistonda raqamlashtirish jarayonlari joriy etildi.

Aholiga to'lovlarni amalga oshirishda qulaylik yaratish va shaffoflikni ta'minlash maqsadida yagona elektron **“Toza makon” billing tizimi** va uning mobil ilovasi ishga tushirildi.

Shuningdek, mahallalarga chiqindi tashish texnikasining kelish vaqtini onlayn kuzatish imkoniyati yaratilmoqda.

Biroq, ekologik nazorat kuchaytirilganiga qaramay, jamiyatda ekologik madaniyatning yetishmasligi tufayli huquqbuzarliklar hamon yuqoriligicha qolmoqda. Masalan, 2025-yil davomida respublika bo'yicha belgilanmagan joylarga chiqindi tashish bilan bog'liq **10 199 ta huquqbuzarlik** holati aniqlangan. 2026-yilning II choragining o'zida esa yana 1 548 ta shunday holat qayd etilib, aybdorlarga ma'muriy jarimalar qo'llanilgan.

Muammoni tubdan hal etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-martdagi PF-56-sonli Farmoniga binoan, 2025–2027-yillarda chiqindilarni to'plash, saralash va yoqish bo'yicha maxsus **Ekosanoat zonalarini** tashkil etilmoqda. Xitoylik investorlar ishtirokida respublikaning 6 ta viloyatida chiqindilarni yoqish orqali alternativ elektr energiyasi ishlab chiqaruvchi yirik zavodlar barpo etilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION & RECOMMENDATIONS)

Olib borilgan tadqiqotlar va statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, chiqindilar muammosini shunchaki ma'muriy jarimalar yoki poligonlarni kengaytirish bilan hal qilib bo'lmaydi. Chiqindi — bu boy berilayotgan iqtisodiy resursdir. Tizimni takomillashtirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish taklif etiladi:

Aholi punktlarida majburiy saralash tizimini joriy etish: Chiqindi qutilarini ranglar bo'yicha (plastik, qog'oz, biologik chiqindi) ajratish va aholini bunga rag'batlantirish mexanizmlarini yaratish.

Ekosanoat zonalarini kengaytirish: Chiqindini qayta ishlovchi tadbirkorlar uchun soliq va bojxona imtiyozlarini uzoq muddatga uzaytirish.

Ekomadaniyatni ta'lim tizimiga kiritish: Bog'cha va maktab yoshidanoq bolalarga "Nol chiqindi" (Zero Waste) falsafasini hamda ekologik toza sumkalardan (eko-paketlar) foydalanishni o'rgatish.

Faqatgina davlat, biznes va jamiyatning hamkorlikdagi harakatlari orqali biz kelajak avlod uchun toza, xavfsiz va yashil ekotizimni saqlab qolishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 24-martdagi "Chiqindilarni qayta ishlash sohasini tubdan takomillashtirish va ekosanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-56-sonli Farmoni // Lex.uz qonunchilik bazasi.
2. Nurgaliyev N.A., Muminov J.B. Shaharlarda chiqindilar muammosi va uning ekologik oqibatlarini (Termiz shahri misolida) // Asian Journal of Environmental Law. – 2026. – Vol. 3, No. 1. – B. 173-178.

3. Otamirzayev A.A. Organik chiqindilarni biogaz orqali qayta ishlashning ekologik afzalliklari va iqtisodiy samaradorligi // O‘zbekiston ekologik xabarnomasi. – 2025. – №2. – B. 45-50.
4. Masahripov A.A., Qodirov M.T. Chiqindilarning inson salomatligiga ta'siri // Academic Research in Modern Science: International Conference. – Urganch, 2024. – B. 180-184.
5. Chiqindilarni boshqarish va sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish agentligining 2025-yil yakunlari bo‘yicha rasmiy hisoboti va brifing materiallari // Toshkent, 2026.
6. Ashurmahmatov S.I. Chiqindi — bugungi kun muammosi emas, balki qadimdan insoniyatni o‘yga toldirayotgan masala // Samarkand Davlat Tibbiyot Universiteti ilmiy to‘plami. – Samarqand, 2024. – B. 12-16.
7. O‘zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash va ekosanoat zonalari istiqbollari // "Gazeta.uz" tahliliy maqolasi. – 2025-yil 15-avgust.
8. Qattiq maishiy chiqindilarni utilizatsiya qilish bo‘yicha xalqaro standartlar va O‘zbekiston tajribasi // Barqaror rivojlanish maqsadlari elektron portali (nsdg.stat.uz).